

Víctor Balaguer, Montserrat i Catalunya

Josep Maria Garcia Fuentes

Universitat Politècnica de Catalunya

Departament de Teoria, Història de l'Arquitectura i Tècniques de Comunicació

Carrer Pere Serra, 1-15

08190 Sant Cugat del Vallès (Espanya)

jose.maria.garcia-fuentes@upc.edu

RESUM: Víctor Balaguer, autoproclamat trobador de Montserrat, va esdevenir l'ideòleg que va fer possible el desencadenament de la construcció del Montserrat modern i la seva definició com a símbol de referència dins del seu ambiciós projecte de creació d'un estat modern per a la Catalunya i l'Espanya contemporànies. Aquest article revisa l'obra política, històrica i intel·lectual balagueriana i analitza la seva relació amb la construcció montserretina, així com la complexitat de la interpretació que Balaguer basteix sobre Montserrat.

PARAULES CLAU: romanticisme, muntanya, Humboldt, nacionalisme, catalanisme, Espanya, Grup de Vic.

Víctor Balaguer, Montserrat and Catalonia

ABSTRACT: Víctor Balaguer proclaimed himself the “troubador of Montserrat” and became the ideologist who made it possible to initiate the construction of the modern Montserrat and to shape it as a strategic symbol within his ambitious project to create a modern state for both Catalonia and Spain. This article revisits the political, historical and intellectual works by Balaguer and analyses their relation with the modern shaping of Montserrat, as well as the complexity of the interpretation of Montserrat built by Balaguer.

KEYWORDS: Romanticism, mountain, Humboldt, nationalism, Catalanism, Spain, Grup de Vic.

Balaguer va ser un home excessiu. De res li venia d'aquí. No li venia d'una tragèdia, ni d'un drama, ni d'una novel·la, ni d'una història, ni d'un llibre de versos. Fou historiador, crític, orador polític, parlamentari, economista, poeta, en fi, poeta. El trobador de Montserrat.¹

Un pseudònim que Balaguer va posar-se aviat seguint la moda de la Renaixença. Encara que no és senzill precisar si aquest pseudònim es refereix a la muntanya, o bé a la Verge. O potser, el més probable, a ambdues. Però, per què va triar aquest nom Balaguer?

Com afirmava algú a principis del segle xx,

Balaguer fou el català terme mig que no es decantà per cap cantó, vivint en un equivoc permanent. No va ésser mai republicà, però sempre, dins de la monarquia, practicava un liberalisme radical. No fou catalanista, i cantava com si ho fos. Fou centralista, i de tant en tan apareixia el federalista. Visqué una vida dispersa, i creà el seu Museu-Biblioteca. Donà tota la seva acció a Madrid, i volgué ésser enterrat a Vilanova.²

Humboldt i la interpretació romàntica de Montserrat

Balaguer mateix afirma com de petit va passar la major part de la seva bulliciosa infància a Montserrat. Y recorda,

[...] cuando jadeante y afanoso trepaba por estas mismas peñas y corría a llamar a la puerta de una ermita, para presenciar el espectáculo de

¹ PARADOX, «Don Víctor Balaguer. El gran patrici i poeta català», *L'esquella de la Torratxa*, n. 2388, 1924, pp. 3-4.

² PARADOX, *op. cit.*, pp. 3-4.

unas inocentes avecillas que iban a comer las migajas de pan en la mano de un penitente de blanca y poblada barba.³

Un record d'infantesa —qui sap si inventat, és difícil de precisar— que inevitablement evoca l'assaig que l'alemany Wilhelm von Humboldt va escriure després de la seva visita a la muntanya el 1800. L'alemany no es va interessar ni per la Mare de Déu ni pel santuari monestir —que encara no havia estat destruït—, sinó que va quedar profundament impressionat pels ermitans i per la felicitat amb què aquests vivien en sintonia amb la natura i el paisatge. En especial, per l'experiència de contemplar aquell paisatge únic, afirmant fins i tot que

[...] si [yo] hiciese vida de ermitaño aquí, me encantaría ocuparme de aprender a distinguir unas cumbres de otras y en darles nombres, salu-darles cuando sale el sol, y despedirles cuando se pusiese.⁴

La visita a Montserrat va fer a Humboldt reflexionar al voltant de l'efecte que produïa la contemplació d'un paisatge natural singular en l'ànima humana; una contemplació que segons ell era capaç de fomentar la introspecció i de cercar així una nova espiritualitat per sobre de les religions conegudes. L'alemany va escriure un assaig amb aquestes reflexions, i va intercanviar diverses cartes amb els seus col·legues alemanys de Weimar, entre ells Goethe. De manera que Montserrat va acabar esdevenint així un dels símbols del romanticisme alemany —abans que del català.

3 VÍCTOR BALAGUER, *Montserrat, su historia, sus tradiciones, sus alrededores*, Barcelona, Impr. de A. Brusi, 1850, p. 10.

4 Wihelm von HUMBOLDT, «Goethe y el Montserrat», dins *Cuatro ensayos sobre Europa y América*, Madrid, Espasa-Calpe, 1951, p. 133.

Aquesta interpretació humboldtiana de Montserrat va ser difosa de manera directa a través de la publicació del seu assaig, en alemany, així com de manera indirecta a través de la descripció i els gravats d'Alexandre de Laborde,⁵ que coneixia l'assaig de l'alemany, i d'aquesta manera va influenciar, entre d'altres, Piferrer,⁶ i sens dubte, també Balaguer. De fet, és força probable que Balaguer tingués coneixement de l'assaig de Humboldt i de la seva discussió amb Goethe al voltant de Montserrat.

Però aquestes idees de Humboldt no només ressonen en els records d'infantesa de Balaguer, sinó que també semblen una constant en l'interès montserratí de Balaguer. Als seus articles sobre Montserrat, Balaguer s'ocupa sovint de les ermites (que, en aquell moment, expressament no interessaven al molt reduït grup de religiosos, no monjos, que s'ocupaven de les ruïnes que era el santuari-monestir) i sempre frueix a bastament de la muntanya i el seu paisatge. En especial, sovint s'apassiona descrivint el panorama que es contempla des de l'anomenat balcó dels monjos en clara sintonia amb els sentiments de Humboldt quan s'imaginava vivint en una de les ermites montserratines. Així, Balaguer escriu en una carta a Lluís Cutchet:

[Las estatuas del balcón] permanecen allí inmóviles y mudas, condenadas a contemplar eternamente el magnífico espectáculo que se desarrolla a su vista. No se explicarte, aunque bien lo comprenderás tu, la impresión mezclada de terror y respeto que me infunden, siempre a ellos me acerco, esos impasibles monjes de piedra, mudos y eternos centinelas del monasterio, inclinados casi sobre un abismo sin fondo,

5 Alexandre de LABORDE, *Voyage pittoresque et historique de l'Espagne*, Paris, 1806-1820.

6 Pablo PIFERRER, FRANCISCO JAVIER PARCERISA, *Recuerdos y bellezas de España, obra destinada para dar a conocer sus monumentos, antigüedades, paisajes, etc. en láminas dibujadas del natural y litografiadas. Principado de Cataluña*, Barcelona, Imprenta de Joaquín Verdguer, 1839.

a cuyos pies vuelan las águilas, sobre cuyas frentes se desencadenan esas horribles y misteriosas tempestades de la montaña [...] He visto a mis pies las crestas de los montes que desde Barcelona nos parecen tan altos y que hoy me han parecido como a flor de tierra. Frente de mí, pero pudiéndolo abarcar todo de una sola mirada, estaba San Lorenzo, el monte de la misteriosa cueva Simanya; más allá Montseny, tan poéticamente cantado por Aribau y por Rubió; a los lejos como un sencillo montón de tierra, que parecía que un niño podía saltar, estaba el elevado Tibidado; el antiguo pueblo de Monistrol se me ha presentado como un puñado de casitas de belén [...] y he visto, en fin, cerrado este majestuoso panorama por la cordillera de los Pirineos con sus montañas casi inaccesibles y coronadas de nieve, apareciéndoseme como una triple línea de árabes gigantes envueltos en sus pardos alquiceles y cubierta la cabeza con un blanco turbante.⁷

En definitiva, una descripció romàntica del paisatge en què també semblen ressonar les paraules de Goethe quan aquest afirma que «només frueixes anomenant els pics famosos, i gaudint del coneixement vertiginós de les formes blanques que s'apareixen al teu davant».⁸

Un interès romàntic per la muntanya que encaixa perfectament amb el caràcter liberal i maçó balaguerià. I alhora, i aquí l'aparent contradicció, també és clara la devoció de Balaguer envers la Mare de Déu de Montserrat —prou coneguda, i sobre la qual no ens estendrem en aquestes línies. Don Víctor dedica la seva primera poesia en català «a la Verge de Montserrat», en la qual intenta vincular intensament pàtria, fe, un passat gloriós i, evidentment, una natura exuberant.

7 Víctor Balaguer, citat per Cayetano CORNET I MAS, *Tres días en Montserrat. Guía histórico-descriptiva de todo cuanto contiene y encierra esta montaña*, Barcelona, Librería del Plus Ultra, 1863, pp. 282-284.

8 Johann Wolfgang von Goethe, citat per Stephan OETTERMANN, *The Panorama: History of a Mass Medium*, New York, Zone Books, 1997, p. II. Cita traduïda per l'autor.

Balaguer i Montserrat

Per què doncs, aquest interès del jove Balaguer liberal i maçó en Montserrat? Fins al punt d'adoptar el seu nom, amb prou ambigüitat entre la muntanya i la Mare de Déu?

La resposta es troba, sens dubte, en la intensa tasca de construcció simbòlica que Víctor Balaguer va dur a terme a partir de la dècada dels anys cinquanta del segle XIX com a suport del seu ambiciós projecte polític de crear una mena d'estat federal ibèric inspirat en l'antiga Corona d'Aragó, que hauria d'adoptar la forma d'una monarquia federal i abastar tota la península ibèrica.⁹ Un nou estat federal en què també Catalunya podria recuperar l'esplendor de la seva història. Aquesta proposta d'una federació ibèrica no és estranya, ja que era una de les opcions que es consideraven seriosament a la meitat del segle XIX, com ho mostra, per exemple, la coneguda obra de Sinibald de Mas.¹⁰ Una proposta que també tenia clars referents internacionals en l'ideal de panlatinitat de Victor Hugo —tan admirat per Balaguer— i, especialment, com ja s'ha precisat moltes vegades, en el procés de reunificació italià.¹¹

En els seus viatges de joventut, Balaguer es va mostrar interessat especialment pels monuments, ja que considerava que aquests expli-

9 Sobre la importància de Víctor Balaguer, vegeu entre d'altres: Josep Maria FRADERA, «Visibilitat i invisibilitat de Víctor Balaguer», *L'Avenç*, núm. 262, 2001, pp. 19-26; Joan PALOMAS, *Víctor Balaguer. Renaixença, revolució i progrés*, Vilanova i la Geltrú, El Cep i la Nansa / Ajuntament de Vilanova i la Geltrú, 2004; Josep-Maria GARCIA-FUENTES, «Víctor Balaguer, Montserrat i la construcció de Catalunya i Espanya. Sobre el caràcter i la dimensió universal del pensament balaguerià», *Butlletí de la Biblioteca Museu Víctor Balaguer*, núm. 6, 2013, pp. 11-24.

10 Sinibaldo de MAS, *La Iberia. Memoria sobre la conveniencia de la unión pacífica y legal de Portugal y España*, Madrid, Imprenta y Estereotipia de M. Rivadeneyra, 1851.

11 Marina CUCCU, «Balaguer i Itàlia (1848-1901)», dins *Víctor Balaguer i el seu temps*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2004, pp. 66-99; Oriol PI DE CABANYES, «Víctor Balaguer i el Risorgimento», dins *Víctor Balaguer i el seu temps...*, op. cit., pp. 11-39.

quen la història de les nacions, la seva memòria i les seves tradicions. No pot ser més clar, i més conscient d'aquest fet, quan a les seves memòries afirma que aquestes tradicions, com els monuments, «son inventadas por la poesía y conservadas por la credulidad».¹²

És a dir, que la construcció de la nació, de la mateixa manera que la «invenció de la tradició»,¹³ requereix una poesia que creï els mites nacionals, les llegendes, basades en fets històrics reals —o inventats; és igual— i que aquestes narracions siguin conservades i fixades a través de la «credulitat», o el que és el mateix, a través dels rituals nacionals. Un procés de negociació social, política i cultural en què l'arquitectura, els monuments, tenen un paper decisiu, com a mediadors materials per a la definició i transmissió dels mites, llegendes i històries associats a ells.

En aquest context, doncs, Montserrat va esdevenir el centre de l'univers simbòlic que Víctor Balaguer va bastir per al seu projecte polític gràcies a les múltiples lectures que permetia, més enllà de la religió i, per tant, pel seu potencial, d'esdevenir un símbol compartit per tothom. De manera que a la intensa tasca d'escriptura i difusió de la història de Catalunya, i de la definició d'un projecte polític, s'hi va sumar la creació d'un univers simbòlic i monumental; amb l'objectiu clar i decidit d'interrelacionar les tres estratègies i dotar-les d'una consistència remarcable.

Els dos volums publicats l'any 1851 amb el títol «Los frailes y sus conventos. Su historia, su descripción, sus tradiciones, sus costumbres, su importancia» —també reeditat com a «Los misterios del claustro»— esdevenen la primera fita important en la definició de l'imaginari monumental balaguerià. Aquesta voluminosa obra s'estructura en una seqüència de capítols, cadascun dedicat a un mones-

12 VÍCTOR BALAGUER, *Recuerdos de viaje*, Barcelona, Imp. Brusi, 1852, pp. 5-6.

13 Prenc aquest terme del conegut estudi d'Eric HOBBSBAWM i Terence RANGER (ed.), *The Invention of Tradition*, Cambridge, Cambridge University Press, 1983.

tir diferent. Sobre cada monestir s'expliquen, com precisa el subtítol, episodis històrics i descripcions, però també llegendes, tradicions i costums populars, amb apassionades descripcions d'enclavaments naturals i arquitectònics; amb un clar objectiu de reconceptualitzar allò que llavors eren unes ruïnes quasi oblidades en una nova xarxa de referents simbòlics. Així es mostra amb claredat a la breu introducció dels volums, on Balaguer convoca «un eminent viagero» el qual, «después de haber recorrido casi todas las naciones del globo, nos decía resumiendo sus principales viajes»: «El Oriente es un Palacio, la Francia un Castillo, la Italia un jardín y la España un claustro».¹⁴ L'afirmació no pot ser més clara. «España [es] un claustro». Una definició que sentència tot reblant que «esta poética expresión es una verdad». Poesia, doncs, que inventa les tradicions, els monuments, que després la credulitat conserva.

Poc després de la publicació de *Los frailes y sus conventos*, l'any 1853 Balaguer va publicar *Cuatro perlas de un collar. Historia tradicional y artística de todos los célebres monasterios catalanes. Santa María de Ripoll, Santa María de Poblet, Santas Cruces y San Cucufate del Vallés*. És a dir, els grans monestirs catalans. Perquè, com precisa encertadament Montserrat Comas, «durant els anys cinquanta [del segle XIX] Víctor Balaguer planteja el que haurien de ser, per a ell, els llocs simbòlics de Catalunya. I escriu un seguit de textos on descriu i interpreta el paisatge».¹⁵

A *Cuatro perlas de un collar*, el significat és clar. Les perles són els quatre grans monestirs catalans, i el collar és la història de Catalunya. El llibre, aplega els textos que ja havia fet servir pels mateixos monestirs a *Los frailes y sus conventos*, però ara sota aquest nou títol.

¹⁴ VÍCTOR BALAGUER, *Los frailes y sus conventos. Su Historia, su descripción, sus tradiciones, sus costumbres, su importancia*, 2 vol., Barcelona, Librería Española, 1851. (També reeditat amb el títol *Misterios del Claustro*.)

¹⁵ MONTSERRAT COMAS, «L'anticipació dels símbols, Cuatro perlas de un collar de Víctor Balaguer», *El contemporani*, núm. 32, 2006, pp. 70-75.

Un títol que evoca directament el de *La Perla de Catalunya* de Gregorio de Argaiç, és a dir, la història de Montserrat més coneguda del segle XVII. El joc de referències no és banal. Els quatre monestirs catalans que inclou Balaguer a *Cuatro perlas de un collar* són els grans quatre monestirs medievals del territori català, als quals s'afegeix Montserrat, que esdevindrà —com ja hem dit— el centre de l'imaginari simbòlic i monumental balaguerià per la seva capacitat d'esdevenir un símbol viu, dinàmic, compartit per tothom.¹⁶

Ja hem apuntat que Balaguer va escriure poesies dedicades a la Mare de Déu de Montserrat, i que sobre Montserrat va escriure a bastament —incloent la seva coneguda sèrie d'articles de diari que més tard van ser editats en forma de llibre. D'aquests, són significatius els dos darrers articles —o capítols de llibre— amb els quals va tancar la primera sèrie dedicada a Montserrat. En aquest text, després de descriure l'estat actual de les ruïnes montserratines, afirma com

[...] triste y desconsolador es; triste y desconsolador para el peregrino, para el cristiano, para el poeta, para el catalán. Montserrat necesitaría un soplo que lo animara, necesitaría oír una voz que, como un día la del Señor a Lázaro, le dijera: ¡Levántate! Y esta voz... esta voz existe...» (Balaguer, 1850-1880: 282).

Per a Balaguer, aquesta veu que havia de fer possible aixecar Montserrat era la reina d'Espanya, tal com va especificar en el títol de l'últim text del llibre dedicat a Montserrat —«A la condessa de Barcelona»—, a qui feia una crida per a la reconstrucció del destruït santuari monestir, ja que, per al «trobador», «Montserrat es la història de Catalunya» i el deure de la reina, en qualitat de comtessa de

¹⁶ Josep-Maria GARCIA-FUENTES, «A Nation of Monasteries. The Legacy of Víctor Balaguer in the Spanish Conception of National Monuments», *Future Anterior*, vol. x, núm. 1, 2013, pp. 41-51.

Barcelona, era el de fer possible aquesta tasca sota el seu apadrinament i la seva implicació.

Així, de manera conseqüent amb les seves idees, Balaguer va afavorir al llarg de la seva vida la reconstrucció del santuari monestir destruït per les tropes napoleòniques a la guerra del Francès, i va patrocinar tota mena d'iniciatives a la muntanya dirigides a potenciar-ne la complexitat simbòlica més enllà del seu caràcter estricament sagrat. En aquest sentit, convé remarcar la seva implicació en els arrenjaments per a la visita dels ducs de Montpensier l'any 1857, que també va concretar-se en l'entrega dels regals regis, així com en la visita reial de 1860 i, molt especialment, en la creació de la Junta de Restauración Artística de Montserrat de la qual Balaguer va esdevenir secretari. La funció de la Junta no va ser altra que restaurar arquitectònicament i artística el santuari monestir, sota els auspicis i la donació inicial de la reina Isabel II.

Malgrat les dificultats, a través de la Junta va ser possible definir i executar un primer projecte per a la reconstrucció de la Santa Cova —que també es trobava destruïda— i també va ser possible plantejar un primer projecte per a la reconstrucció de l'interior de l'església montserratina —que només va ser executat parcialment. Ambdós projectes van ser definits en arquitectura gòtica, la mateixa que mereixia la màxima admiració per part de Balaguer en els seus escrits, i la mateixa a la qual dedicava les línies més intenses en les seves obres dedicades als grans monestirs espanyols i catalans. En aquest sentit són remarcables els constants i brillants comentaris arquitectònics que Balaguer incorpora a les seves memòries, i que deixen entreveure no només la seva passió, sinó també un coneixement i una atenció rellevants envers l'estudi de l'arquitectura —en el seu sentit més ampli i internacional.¹⁷

17 Vegeu, com a exemple, els comentaris apassionats que Balaguer inclou constantment en les seves memòries dels viatges a Itàlia.

Una tria aquesta, la de l'arquitectura gòtica, en plena sintonia amb les campanyes contemporànies que a Barcelona proposaven la construcció d'una façana per a la Catedral de Barcelona, també gòtica, i inspirada en la traça del Mestre Carlí —un projecte promogut, com és prou conegut, per Piferrer. En definitiva, propostes que, a Barcelona i a Montserrat, responien a la idealització romàntica forjada per la Renaixença i a un sentiment més ampli de recuperació de la història d'Aragó i de Catalunya en què l'arquitectura gòtica representava el seu moment de màxima esplendor i expansió territorial al segle XIV.

No és estrany, doncs, que les ruïnes gòtiques del derrocat claustre gòtic de Montserrat fossin l'escenari escollit per Balaguer l'any 1868 per fotografiar-se amb Frederic Mistral envoltat de poetes catalans i occitans, amb motiu dels Jocs Florals presidits per ell mateix. I, encara, tampoc és estrany que trobem Balaguer a Montserrat durant la visita del rei Amadeu I l'any 1871. Aquesta última visita va coincidir —i no per casualitat— amb la definició d'un nou i més ambiciós projecte per a la reconstrucció de l'església de Montserrat que ara també abordava el problema de la imatge exterior i la volumetria dels edificis.¹⁸ Evidentment, el projecte va ser resolt en arquitectura gòtica, després d'alguns temptejos bizantins, i s'alineava amb el primer projecte que el mateix arquitecte, Francesc de Paula Villar y Lozano, havia redactat conjuntament amb Elies Rogent per a la reconstrucció de Ripoll.¹⁹ Un primer projecte que es va centrar en el refinament i l'enaliment de la volumetria dels absis de Ripoll, i que va servir de referència, sense cap mena de dubte, per a la definició del projecte montserratí de 1871, en què es proposava la construcció d'un nou cambril sota la volumetria de tres grans absis que articula-

18 Josep-Maria GARCIA-FUENTES, *La construcció del Montserrat modern*, Barcelona, Universitat Politècnica de Catalunya, 2012. Tesi doctoral, pp. 129-162.

19 Josep-Maria GARCIA-FUENTES, *La construcció...*, *op. cit.*, pp. 129-162.

ven la nova capella i les dues escales simètriques d'accés al nou espai des del nivell interior de l'església.

Aquest dispositiu, no només adreçava el gran repte de la reconstrucció de Montserrat —la definició de la imatge exterior de la seva arquitectura—, sinó que també prenia tot el sentit en ser el projecte presentat per sol·licitar el patrocini del rei Amadeu I. Perquè, en efecte, el nou flamant rei pertanyia a la casa dels Savoia, i la nova proposta montserratina feia referència a la famosa arquitectura de la Capella Reial dels Savoia al Palau Reial de Torí. Una capella que va ser dissenyada i construïda per Guarino Guarini al segle XVII i que estava destinada a la conservació i ostensió de la relíquia familiar dels Savoia —el sant sudari. Però més enllà de les relacions de patrocini reial entre la capella torinesa i la montserratina, és il·luminant subratllar com ambdues se situen de manera semblant amb relació a l'església: totes dues se situen més enllà de l'altar, en el lloc que ocuparia l'absis o el retaule, que en ambdós casos esdevé una mena de prosceni teatral que permet contemplar l'espai de la capella des de la nau principal de l'església. Ambdues capelles contrasten amb les esglésies adjacents per la seva alta il·luminació, i per la seva situació elevada més d'una planta respecte al nivell del paviment de les naus de l'església.

La proximitat entre l'estructura arquitectònica de la capella torinesa dels Savoia²⁰ i l'estructura proposada per Villar a Montserrat el 1871, i presentada al nou monarca per sol·licitar-ne el patrocini, no fan més que reblar el protagonisme que Balaguer va tenir en el procés constituent que va oferir el tron al nou rei —el fill del rei que havia unificat Itàlia. Massa coincidència per a una relació casual. Aquest va ser, en efecte, el moment en què el somni balaguerià va ser més a prop de fer-se realitat.

²⁰ Per a una descripció detallada d'aquesta relació, vegeu: Josep-Maria GARCIA-FUENTES, *La construcció...*, op. cit., pp. 138-146.

És important subratllar la importància d'aquest interès de Balaguer per Montserrat i tota aquesta sèrie d'intervencions i projectes que van fer possible el desencadenament de la construcció de Montserrat i el restabliment del monestir —que no tan sols va ser completament destruït per les tropes napoleòniques durant la guerra del Francès, sinó també expropiat per les lleis desamortitzadores de Mendizábal. Així, d'una manera constant, «el trobador de Montserrat» va afavorir des dels anys cinquanta del segle XIX i al llarg de tota la seva vida la reconstrucció del destruït santuari monestir, de la mateixa manera que també va donar suport a tota mena d'iniciatives relacionades amb la muntanya, aquestes dirigides a potenciar-ne la complexitat simbòlica més enllà del seu caràcter estrictament sagrat o religiós —d'aquestes ens ocuparem breument en aquest mateix text més endavant.²¹

Aquests fets qüestionen amb rotunditat dues premisses que la historiografia de Montserrat assumeix —incomprensiblement— sense discussió: d'una banda, la continuïtat del monestir i del santuari abans i després de la destrucció napoleònica; i sobretot, per al tema que ens ocupa, com la intervenció de Balaguer a Montserrat que constitueix el veritable detonant del procés de construcció del Montserrat modern que avui coneixem, i no les grans festes organitzades el 1880 i 1881 pel Grup de Vic i els seus afins —vint anys després de la primera construcció simbòlica balagueriana sobre Montserrat.²²

En efecte, la intervenció de Balaguer és fonamental per comprendre l'èxit de la construcció montserratina moderna —com a símbol nacional català— ja que a l'inici d'aquest procés Balaguer va realitzar una aposta decidida per a la seva construcció moderna —fins i tot adoptant el seu nom— tot definint un imaginari que alhora incloïa i superava el simbolisme catòlic que la muntanya havia tingut fins

21 Per a una anàlisi detallada: Josep-Maria GARCIA-FUENTES, *La construcció...*, *op. cit.*, pp. 163-185.

22 Josep-Maria GARCIA-FUENTES, *La construcció...*, *op. cit.*, pp. 163-252.

aquell moment. Amb aquest objectiu, Balaguer també va promoure la reconstrucció de l'antic santuari monestir arruïnats, i va intentar aconseguir sempre el patrocini de les classes dirigents per al seu projecte, i en especial de la monarquia, que va centrar bona part dels seus esforços per fer realitat el projecte.

En aquest sentit, però, les festes montserratines de 1880 i 1881 van marcar un punt d'inflexió en aquest procés —un cop frustrat definitivament el somni federal amb l'abdicació d'Amadeu I— i van representar la veritable popularització massiva del Montserrat modern. Les festes, organitzades pel Grup de Vic, la reinstal·lada comunitat de monjos de Montserrat i altres personatges afins de l'Església Catòlica Catalana, van aconseguir instrumentalitzar la construcció de Balaguer tot alterant el seu significat i el seu projecte polític. D'aquesta manera, els organitzadors de les famoses festes de 1880 i 1881 van tenir l'habilitat d'apropiar-se i de capitalitzar el Montserrat balaguerià i l'ambiciosa tasca de Balaguer, tot fent-se seu l'imaginari simbòlic que Balaguer havia construït al voltant dels grans monestirs catalans. Encara que, és clar, alterant completament el seu contingut ideològic, polític i cultural.

D'aquesta manera, si per a Balaguer els monestirs arruïnats i desamortitzats i oblidats havien d'esdevenir elements clau per a la construcció monumental del seu projecte polític i ideològic federal, gràcies a la multiplicitat de diverses interpretacions que aquests permetien, per al Grup de Vic i els seus afins els mateixos monestirs indicaven el vincle indissoluble entre el naixement de Catalunya com a nació i la religió catòlica, el seu estret lligam amb el territori i el paisatge. Una suma de vincles que Montserrat representava de manera única. En definitiva, doncs, el catalanisme catòlic finisecular es va apropiat políticament de la construcció de Balaguer i la va utilitzar per als seus objectius i les seves ambicions.

El catalanisme catòlic i la popularització de Montserrat

El final del regnat d'Amadeu I va marcar la fi del somni federal, i el sorgiment de la primera cultura del catalanisme. En aquest nou context, el Grup de Vic, liderat per Jaume Collell, i integrat també per Jacint Verdaguer, amb col·laboradors puntuals afins com Fèlix Sardà i Salvany o el llavors canonge de la catedral de Barcelona —i futur bisbe— Morgades, o el bisbe Urquinaona, i la mateixa comunitat monàstica de Montserrat, van organitzar les seves conegudes campanyes patriòtiques i religioses amb l'objectiu d'apropiar-se de l'incipient moviment catalanista des del catolicisme més militant.²³ Dintre d'aquesta estratègia, l'apropiació i el canvi del simbolisme dels monestirs catalans, i de Montserrat, és un episodi prou conegut a través de les festes populars organitzades de 1880 i 1881. Unes campanyes que van culminar en la reconstrucció de Ripoll —entre d'altres iniciatives «populars».

Les celebracions no van tenir la presència de Balaguer, que no va compartir mai —com coneixem bé— els objectius del catalanisme catòlic ni de cap de les seves diverses polèmiques integristes. Malgrat aquest fet, o més precisament per aquest mateix fet, Balaguer es va mantenir sempre actiu en els assumptes montserratins, tant ajudant la comunitat de Montserrat en l'obtenció de la propietat dels terrenys del monestir, com en la creació d'un col·legi de missioners d'ultramar o en

23 Sobre les campanyes, vegeu Josep JUNYENT i RAFART, *Jaume Collell i Bancells: les campanyes patriòtico-religioses (1878-1888)*, Vic, Patronat d'Estudis Ausonencs, 1990. Sobre el primer catalanisme i la seva cultura, vegeu molt especialment: Joan-Lluís MARFANY, *La cultura del catalanisme. El nacionalisme català en els seus inicis*, Barcelona, Empúries, 1995. Sobre l'integrisme catòlic en el context de les campanyes, vegeu Jordi FIGUEROLA, *Església i societat a principis del segle XIX*, Vic, Eumo, 1988; Casimir MARTÍ i Joan BONET, *L'integrisme a Catalunya: Les Grans Polèmiques: 1881-1888*, Barcelona, Vicens-Vives, Fundació Caixa de Barcelona, 1990.

l'assignació de terrenys a les Filipines per establir-hi una missió religiosa, com també ajudant altres grups no religiosos amb diferents interessos en Montserrat.²⁴ Entre aquests, cal destacar especialment el grup d'empresaris que va impulsar la construcció del cremallera, el qual, en contra de l'opinió de l'Església catòlica i de la comunitat de monjos montserratina, havia de pujar fins al cim de Sant Jeroni, on s'havia d'aixecar un «monumento que pruebe que la ciencia está por encima de todo, y es la única que puede hacernos alcanzar el infinito», i que també «auxilie a la religión». Aquest monument o temple de la ciència només podia ser, evidentment, un observatori. I la implicació de Balaguer amb el grup d'empresaris va ser tal que, durant la presentació del projecte, el 1882 un dels prohoms va demanar que la primera locomotora que arribés al monestir portés el nom de Balaguer.²⁵

Aquestes tensions entre l'apropiació i la instrumentalització que el catalanisme catòlic feia del projecte balaguerià, i la contínua intervenció de Balaguer a ajudar tota mena d'iniciatives al voltant de la muntanya i del santuari durant els mateixos anys, van aconseguir consolidar completament la popularització de la muntanya i la complexitat del seu imaginari. En definitiva, van fer possible el «Montserrat de tothom» balaguerià, fent que Montserrat esdevingués el veritable símbol compartit per tots els catalans.

La tensió al voltant de la construcció del cremallera va ser un dels episodis més destacats, però no l'únic dins de la intensa i veritable popularització de la muntanya més enllà del santuari monestir i la Mare de Déu. Cada vegada eren més els que pujaven a la muntanya principalment per fruit de la natura i de les vistes. Una activitat po-

24 Francesc-Xavier ALTÉS, «Víctor Balaguer i el Montserrat», *Serra d'Or*, núm. 505, 2002, pp. 38-44.

25 Finalment no va ser la primera locomotora, batejada com a «Mare de Déu de Montserrat», la que portava el nom de «Víctor Balaguer», sinó la quarta; després de «Monistrol» i «Sant Jeroni» (David BLASCO *et al.*, *El cremallera de Montserrat: història gràfica i viatge*, Sant Vicenç de Castellet, El Farell Edicions, 1998, p. 127).

tenciada també per l'incipient i àvid excursionisme. Convé recordar que la muntanya es trobava desamortitzada, i que eren molts els que aspiraven a apropiarsen-la i a construir-hi. D'aquesta manera, s'hi van obrir restaurants, es van construir funiculars, i també un petit observatori o mirador al cim de Sant Jeroni. Enclavaments on es feia evident la tensió entre el Montserrat de tothom balaguerià en què tots es podien sentir representats, i el Montserrat catòlic i catalanista del Grup de Vic.

La resposta d'una part important de l'Església catalana i de la comunitat montserratina a la construcció del cremallera i a aquest increment exponencial de l'interès en la muntanya, va ser la reconstrucció d'ermites (gairebé sempre en emplaçaments propers a restaurants i miradors) i l'ambiciosa construcció dels monuments del Camí de la Cova primer, i més tard, el Camí del Via Crucis, en un intent de reblar el caràcter sagrat de la muntanya.²⁶ I, encara, la utilització de la singular muntanya com un model arquitectònic per a la construcció dels seus temples, gràcies a l'arquitectura d'Antoni Gaudí —que també va col·laborar en un dels monuments del Via Crucis. Totes aquestes obres, com les esglésies projectades per Gaudí replicant les formes montserratines, no feien més que insistir en el caràcter sagrat de la muntanya envers aquells que celebraven el seu gaudiment no catòlic.

Així, en aquest context van proliferar tota mena d'iniciatives per aixecar muntanyes de Montserrat artificials en jardins pintorescos arreu de Catalunya —i més enllà. Entre aquestes reproduccions destaca la que es va aixecar al Parc de la Ciutadella al voltant de 1895, que va esdevenir ràpidament popular i es va convertir en el centre de tota mena de comentaris contraris per part dels sectors catòlics més militants, que consideraven que els seus racons fomentaven activitats «carnals» indecents.²⁷

26 Josep-Maria GARCIA-FUENTES, *La construcció...*, op. cit., pp. 163-252.

27 Josep-Maria GARCIA-FUENTES, *La construcció...*, op. cit., pp. 238-242.

Totes aquestes reproduccions o Montserrats «artificials», com sovint s'anomenaven, es van aixecar per motius diversos. I en algunes no és exagerat trobar la influència de Balaguer. De fet, aquesta influència sembla arribar fins i tot al panorama montserratí que es va aixecar a Barcelona amb motiu de l'Exposició Universal de 1888 —per cert, l'únic panorama que es va construir íntegrament a Barcelona, perquè els altres venien llogats de l'estranger. No és necessari insistir en la dimensió simbòlica de l'Exposició de 1888, en els monuments que s'hi van aixecar, i en els principals recorreguts que relligaven la ciutat antiga, el recinte de l'exposició i el nou Eixample.²⁸ El pavelló del panorama es va situar dintre d'aquests recorreguts, al costat del globus aerostàtic, i va permetre viure l'experiència d'una visita «guiada» a Montserrat.

L'itinerari s'iniciava amb uns petits diorames que reproduïen l'aproximació a la muntanya i l'ascens. Amb un interès indiscutible per la natura i el paisatge, fins a arribar al punt culminant, que no era altre que la contemplació del panorama que es divisa des del balcó dels monjos descrit per Balaguer —al qual ja hem fet referència. Però és més, l'accés a aquest gran panorama es produïa a través d'una reproducció del claustre gòtic executada amb una total precisió mitjançant motllos de l'original. De manera que tots els visitants podien reviure l'experiència de la ja mítica fotografia de Balaguer de l'any 1868.²⁹

L'èxitós panorama de Montserrat aixecat a l'exposició de 1888, doncs, celebrava la natura i les vistes montserratines, la natura. Tot plegat, coincidències massa precises com per ésser una simple casuali-

28 Manel GUÀRDIA *et al.*, «La dimensió urbana», dins *Arquitectura i ciutat a l'exposició de Barcelona, 1888*, Barcelona, Edicions de la Universitat Politècnica de Catalunya (UPC), 1988, pp. 131-178.

29 Al voltant de la mediació d'aquests dispositius en el procés montserratí, vegeu especialment: Josep Maria GARCIA FUENTES, «Guidebooks, Postcards, and Panoramas: The Building of Montserrat», *Memory Studies*, vol. 9.1, 2016, i també: Josep Maria GARCIA FUENTES, *La construcció...*, *op. cit.*, pp. 163-252.

tat. Perquè, en efecte, és a través d'aquesta tensió entre el Montserrat balaguerià i l'apropiació i instrumentalització que el catalanisme catòlic en va fer a partir del 1880 que es va forjar l'imaginari montserratí actual, que indiscutiblement va més enllà del seu caràcter estrictament religiós —catòlic. És a través d'aquesta tensió, doncs, que es va fer possible i es va popularitzar l'autèntic «Montserrat de tothom» balaguerià.

Epíleg

En qualsevol cas, però, el que ens interessa és remarcar com l'acció de Balaguer al llarg de tots aquests anys va servir de manera decisiva per a la redescoberta i la popularització de Montserrat i per fer d'aquest un símbol realment compartit per tots, més enllà de la religió i, fins i tot, de la mateixa nació. En definitiva, per fer de Montserrat el complex símbol modern que coneixem encara avui. Perquè la intervenció de Balaguer, en efecte, va ser clau en el desencadenament de la construcció moderna de Montserrat iniciada a la meitat del segle XIX en ser capaç d'intuir i comprendre el potencial montserratí per esdevenir un símbol compartit per tothom. Una construcció que després va ser consolidada per la cultura del catalanisme, àvida de simbolisme, i especialment per la tensió creada pel Grup de Vic al voltant del capital simbòlic que Balaguer havia descobert i incrementat significativament.³⁰

Paradox va afirmar el 1924 a l'Esquella de la Torratxa, amb motiu del centenari del naixement de Balaguer, que tant se valia el que s'ar-

30 Sobre l'estudi del procés de construcció del Montserrat modern, vegeu Josep-Maria GARCIA-FUENTES, «A Nation of Monasteries...», *op. cit.* (amb relació a d'altres monestirs i la construcció balagueriana) i Josep Maria GARCIA FUENTES, *La construcció...*, *op. cit.* També, sobre el projecte polític i intel·lectual de Víctor Balaguer, vegeu Josep Maria GARCIA FUENTES, «Víctor Balaguer, Montserrat i la construcció de Catalunya i Espanya...», *op. cit.*

gumentés contra Don Víctor. «Sempre mereixerà la nostra absolució» perquè

[...] en Víctor Balaguer, a Catalunya, té immortalitat. Per a sempre més serà glòria catalana, i ningú farà història nostra sense passar per la seva història, ni de poesia nostra sense anar a raure a la seva poesia, ni del nostre renaixement sense esmentar la seva activitat, les seves odes primeres i la seva amistat amb els felibres provençals.³¹

La cita, malgrat el seu to inflammat, revela amb intensitat la importància cabdal del «trobador de Montserrat» en la construcció nacional de Catalunya, tant pel que fa a la seva política i a la seva cultura, com a la seva història. Perquè, en efecte, Balaguer va ser el gran constructor de l'imaginari català modern, tal com ho mostra clarament el cas de Montserrat —i el de l'imaginari modern dels monestirs catalans i espanyols.

En efecte, la revisió justa de la implicació de Víctor Balaguer en Montserrat, i la consideració de la seva importància dins del seu procés de construcció moderna, ens permet comprendre millor l'origen i l'èxit del Montserrat modern, però també la relació estreta del debat montserratí amb la definició de la Catalunya moderna. Joan Maragall va ser capaç de comprendre aquest fet, i no va dubtar a afirmar de manera brillant que la història i els destins de Catalunya són inseparables. Montserrat és el miracle de Catalunya³² capaç de sublimar les grans diferències entre tots els catalans, més enllà de les seves ideologies. Aquesta és, en definitiva, l'essència del Montserrat modern. No és aquest el veritable «Montserrat de tothom» balaguerià?

31 PARADOX, *op. cit.*, pp. 3-4.

32 Joan MARAGALL, «Montserrat», *Diario de Barcelona*, 2 de juliol, 1905, p. 686.

Copyright © 2016. Aquesta obra està subjecta a una llicència de Creative Commons mitjançant la qual qualsevol explotació n'haurà de reconèixer els autors, citats a la referència que apareix a l'inici del document.